

телепередач, газет з мусульманської тематики веде до неадекватного сприйняття ісламу пересічними громадянами та навішування на цю світову релігію різних ярликів засобами масової інформації.

8. РЕЛІГІЙНІ МЕНШИНИ УКРАЇНИ: СТАН І ПРОБЛЕМИ

Демократичний державний і суспільний курси свого розвитку, який обрала Україна, визначили її релігійне багатоманіття, де чільне місце посіло таке помітне у духовному житті суспільства явище як релігійні меншини, що відіграють неоднозначно важливу роль у формуванні нової системи ціннісних орієнтацій. Всі ці зміни відбуваються на тлі глобальних трансформацій у сучасному світі, який стає все більше відкритим до взаємодій і взаємовпливів між різними його елементами, плюралістичним і мультикультурним, в якому вільно співіснують різні релігійні традиції. Водночас в ньому спостерігаються прояви дискримінації певних груп людей, які називаються меншинами. Все частіше меншини відчувають на собі політичний, культурний, економічний та фізичний гніт, а то й геноцид.

На тлі цих загальносвітових тенденцій і процесів у релігійно-меншинному бутті Папа Бенедикт XVI і Патріарх Варфоломій I вважають, що Євросоюз повинен стати на захист прав релігійних меншин [Див.: www.in-alusta.ru/sn_new/545].

Звичайно, загальносвітові процеси безпосередньо чи опосередковано позначаються на бутті релігійних меншин в Україні, впливають на характер їх діяльності, а відтак - і на ставлення до них з боку держави, суспільства, громадян, релігійних більшостей. З іншого боку, внутрішня релігійна, культурна, економічна та політична ситуація в державі й суспільстві формують унікальність та неповторність феномену релігійних меншин, детермінують специфіку їх функціонування, дій і взаємодій.

Варто зауважити, що в національному законодавстві термін «релігійні меншини» відсутній. Цей термін вживається в міжнародних правових документах, які визнала Україна. Зокрема, в «Декларації про права осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин» [Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 18 грудня 1992р.) та в Резолюції Комісії з прав людини ООН від 3 березня 1995р. «Права осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин»].

На думку М.Ю. Бабія, термін «релігійна меншина» постає як дериват поняття «національна меншина». Науковець описує поняття «релігійна меншина» як певну конфесійну спільноту, «що за чисельністю, рівнем поширення, впливу в релігійному середовищі територіально не посідає домінуючого становища, а віросповідна і культова практика якої має свою самодостатність і самобутність» [Бабій М.Ю. Правовий статус діяльності релігійних меншин // Релігійна панорама. Спецвипуск 2006 року. – К., 2006. – С.15]. До релігійних меншин, які функціонують в Україні, дослідник відносить релігії національних меншин (іудаїзм, караїмське віросповідання, іслам, вірменську церкву та ін.), історично традиційні для України релігійні спільноти деяких протестантських конфесій, старообрядців, молокан, лютеран та ін., нетрадиційні релігійні новоутворення (неохристиянські, неоорієнталістські, езотеричні та неоязичницькі спільноти, синтетичні неорелігії, саєнтологічні рухи та ін.) і так звані регіональні релігійні меншини домінуючих, традиційних в Україні конфесій (громади УАПЦ, УГКЦ, РКЦ в східних областях України й УПЦ МП – в західних) [Там само. – С. 15-16].

М.С. Катько в праці «Критерии определения меньшинства» визначає кількісні (група повинна бути менш численною порівняно з іншими і не домінувати в суспільстві) і якісні (група повинна відзначатися стійкими етнічними, релігійними і мовними характеристиками) критерії визначення меншин. Під меншинами він розуміє групи громадян держави, що чисельно менші від основної частини населення і/чи займають не домінуюче становище, відзначаються стійкими етнічними, мовними, релігійними і культурними характеристиками та мають бажання зберегти свою самобутність. При цьому він зауважує, що варто під меншинами розуміти як етнічні, так і релігійні, мовні і культурні меншості й об'єднувати їх одним терміном «меншина». Якщо самоідентифікація особи чи ідентифікація групи відбувається за релігійною ознакою (а етнічні, мовні, культурні характеристики при цьому постають як другорядні), то тут варто говорити про релігійні меншини. Таким чином, **релігійна меншина – це група громадян держави, що чисельно менша від основної частини населення і/чи не займає домінуючого становища й має стійкі релігійні характеристики та намагається зберегти свою релігійну самобутність** [Див.: <http://www.bible.com.ua/neys/r/19657>].

На нашу думку, при визначенні релігійних меншин до вище згаданих кількісного і якісного критеріїв варто значимо додати правовий критерій. В статті 1 частині 2 Документу

Центральноєвропейської ініціативи про захист прав меншин (Будапешт, 13 листопада 1994 р.) сказано, що національна меншина – це група меншої кількості, ніж решта населення держави, члени якої є громадянами цієї держави, мають етнічні, релігійні або мовні особливості, відмінні від решти населення і керуються бажанням зберегти свою культуру, традицію, релігію або мову.

Грунтуючись на Декларації ООН 1992 р. “Про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин”, український дослідник Рябошапко Л.І. пропонує розробити Кодекс прав меншин, який закріпив би загальне визначення меншини, її різновидів, а також правовий статус різних форм автономії. На його думку, меншини слід розуміти як “групи громадян, які проживають на території країни, адміністративно-територіальних одиниць і окремих населених пунктів, наділені відмінними від більшості населення даної території національними, мовними, релігійними характеристиками, не займають на даній території домінуючого становища, мають почуття групової солідарності і намагаються досягнути формальної і фактичної рівності з більшістю. Меншинними різновидами є національні, мовні і релігійні меншини. Національна (етнічна) меншина – це частина народу, що проживає за межами однойменної держави, територіальної автономії в інонаціональному середовищі, зберігає свою самобутність, а також громадяни, котрі належать до народів, що не мають однойменних територіально-державних утворень. Мовна меншина – частина народу, яка розмовляє рідною мовою, усвідомлює власні мовні відмінності від більшості, але зараховує себе до цього народу. Релігійна меншина – частина народу, яка відрізняється специфічними рисами віросповідання і релігійного життя від більшості, усвідомлює ці відмінності, але відносить себе до цього народу” [Рябошапко Л.І. Правове становище національних меншин в Україні (1917 – 2000) / Автореф. дис. д.ю.н. – Х., 2002]. Ухвала Кодексу прав меншин, на думку Л.І.Рябошапки сприяла б легалізації нового міжгалузевого правового інституту – права меншин. При цьому, враховуючи історико-правовий досвід України, він пропонує у етнонаціональному законодавстві використовувати термін “меншості”.

Як вище зазначалося, в українському законодавстві термін «релігійна меншина» відсутній. Проте в статті 11 Конституції України сказано, що держава сприяє розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України. Відтак, термін «релігійна меншина» в українському контексті необхідно використовувати як умовний або операційний.

Ми пропонуємо варіант визначення релігійних меншин через види правового статусу церкви. Так, в державах з офіційно узаконеною і фактично панівною або державною церквою релігійну більшість складають віруючі саме цих релігійних організацій, а всіх інших - відносимо до релігійних меншин. Так само належність до релігійних меншин можна визначати у державах з конституційно визнаною традиційною релігією (конфесією) в суспільстві, яка займає пріоритетне становище з-поміж інших віросповідань. Інша ситуація в державах з конституційно узаконеним відокремленням церкви від держави і школи від церкви. Саме до такої категорії держав і належить Україна. Згідно з чинним українським законодавством, церква в Україні відокремлена від держави. Відповідно всі церкви (релігійні організації) мають в нашій країні однаковий правовий статус і є рівноправними. Відтак, в цьому контексті, питання релігійних меншин і більшостей є не актуальним, а то й не правомірним. Зауважимо, що відокремлення церкви від держави не означає її відмежування від суспільства. Тому в даному випадку, як критерій співвідношення релігійних спільнот, можна брати їх суспільний статус (особливо важливо на це зважати в умовах громадянського суспільства чи його побудови, як це є в Україні). Адже не всі релігії і релігійні організації мають однакове суспільне визнання, підтримку тощо.

Задекларована рівність конфесій перед законом чинна лише в державно-правових відносинах. Про рівність релігій у суспільно-політичній сфері можна говорити з певною долею умовності. У суспільстві різні конфесії не завжди отримують однакове визнання серед громадян, адже історично його доля може бути пов'язана з певною конфесією. Так, у своїй історії Україна тісно пов'язана з православною Церквою. Тому не випадково, що переважна частина населення України релігійно ідентифікують себе з Православ'ям. Значимість цієї конфесії в історії, культурі, державності, моральності, наступності традицій українського суспільства не могла не бути відзначеною і на законодавчому рівні. Так, Кодекс законів про працю України (ст. 73) визначив такі православні релігійні свята – Різдво Христове, Пасха (Великдень) та Трійця як святкові і не робочі дні. Проте, зважаючи на багату палітру, поліконфесійність українського суспільства та проголошений релігійний плюралізм з гарантіями рівності, в цьому ж законодавчому акті закріплено: "За поданням релігійних громад інших (неправославних) конфесій, зареєстрованих в Україні, керівництва підприємств, установ, організацій надає особам, які сповідують відповідні релігії, до трьох днів відпочинку протягом

року для святкування їх великих свят з відпрацюванням за ці дні ” (ст. 73).

З огляду на це можна визначити:

1. В Україні релігійну більшість складають християни, а представники інших релігій належать до релігійних меншин.
2. Оскільки християнство не є монолітним і представлене різними напрямками і течіями, то релігійну більшість (насамперед, за кількістю громад) складають православні.
3. Православ'я в Україні також неоднорідне: релігійною організацією більшості є УПЦ МП.

Керуючись такою методикою, можна визначати релігійні меншини і більшості в межах будь-якої релігії чи віровизнання. Так, в православній конфесії, яка є більшістю у співвідношенні з іншими, домінує УПЦ МП, а УПЦ КП, УАПЦ, Руська православна старообрядницька церква (Білокриницької згоди), Російська вільна православна церква (закордонна), Російська істино-православна церква, Руська дrevлеправославна церква, Українська істино-православна незалежна громада, релігійні громади апокаліптичної православної церкви, Богородична церква, Православна церква Божої Матері «Державна», Німецька Готська православна церква, Грецькі громади УПЦ, Українська реформована православна церква та інші по суті є релігійними меншинами.

Така само ситуація простежується, зокрема, і в протестантизмі. Так, в середовищі баптизму, якщо за домінанту взяти Всеукраїнський Союз Об'єднань Євангельських християн-баптистів, то до меншин можна віднести релігійні громади колишньої Ради церков Євангельських християн-баптистів, Незалежні громади ЄХБ, Асоціацію незалежних Церков ЄХБ, Братство Церков ЄХБ, Братство незалежних церков і місій ЄХБ України.

Це стосується й адвентистів. Тут більшість складає Українська Уніонна конференція Церкви Адвентистів сьомого дня, а до меншин належать Церква адвентистів сьомого дня реформаційного руху в Україні, незалежні громади адвентистів сьомого дня.

На активізацію діяльності релігійних меншин вплинули наступні фактори:

1. Розпад Радянського Союзу і крах марксистсько-ленінської ідеології як домінуючої, девальвація колишньої системи ціннісних орієнтацій та утворення духовного вакууму, що детермінувало повернення до релігії.
2. Демократичні орієнтири в суспільно-політичному житті України і, в зв'язку з цим, орієнтація на релігійний плюралізм.

3. Відкритість українського суспільства щодо зовнішніх впливів як східних, так і західних та, відповідно до цього, активізація зарубіжних релігійних центрів, місій і окремих проповідників, фінансова підтримка ними переважно меншинних релігійних організацій.
4. Зміщення акценту з інтернаціоналізації на національне культурне і духовне відродження; криза релігійних більшостей (православ'я в нових умовах не створило міцного ґрунту для свого подальшого консолідованого розвитку і практично одразу, передусім з політичних мотивів, розкололося на окремі антагоністичні сегменти, що й понині перебувають в конфлікті, який в просторі й часі зазнає ескалації, і поповнюють ареал релігійних меншин. Подібна тенденція спостерігається в протестантизмі, іудаїзмі (в Україні він також не єдиний, маємо тут Об'єднання іудейських релігійних організацій України, Всеукраїнський конгрес іудейських релігійних громад, Об'єднання хасидів Хабад Любавіч Іудейських релігійних громад та організацій України, Релігійні громади прогресивного іудаїзму та ін.), ісламі (на українських теренах представляють Духовне управління мусульман України, Незалежний духовний центр мусульман України, Духовне управління мусульман Криму, Київський муфтіят, Незалежні релігійні громади мусульман).

На основі з'ясування ролі етнонаціональних та етнокультурних чинників у функціонуванні релігійних меншин можна визначити національну зорієнтованість значної частини їх. Так, релігійні меншини орієнталістського спрямування (релігійні громади Товариства Свідомості Крішні, вайшнави, прихильники Шрі Чінмоя, буддисти, даоси, громади «Місії Чайтані», тантристів, послідовників Саї Баби, Махаріші, громади ведантистів та ін.) спираються на елементи національних традицій, вірувань й культури народів Сходу, переважно індійського.

Релігійні меншини протестантської орієнтації переважно не ідентифікують себе з відповідними національними традиціями, хоча деякі з них і зорієнтовані на власну або титульну націю (німецькі, шведські, українські лютерани, представники чеської євангельської церкви, угорської реформатської церкви, англіканської церкви). Інші ж, щоб вписатися в український націокультурний контекст, використовують у своїй практиці українську мову. Хоча такі випадки є поодинокими і не визначають загальну тенденцію мовного плану в релігійному середовищі. Переважно вся релігійна діяльність в цих

громадах ведеться російською мовою, «але при цьому відчувається американізація культової практики. Це, зокрема, проявляється в інтонаціях проповідування, побудові речень, простоті структури проповідей. Під час молитовних зібрань використовуються модернізовані прийоми спілкування із залом (питання, вигуки тощо). Часто наводяться американізовані приклади для підтвердження своєї думки чи для переконання в чомусь слухачів. При цьому не завжди враховується конкретна соціально-економічна ситуація в країні. У питаннях пожертви на церкву проявляється американський прагматизм. Підкреслюється, що пожертвою вірні демонструють свою любов до Бога, а звідси висновок: сила любові залежить від розмірів пожертви» [Бодак В.А. Модернізація обрядової сфери: пропозиції нових релігій // Новітні релігійні рухи в Європі та Україні. – К., 2006. – С. 58].

В Україні функціонують релігійні меншини від світових релігій, а є й релігійно-національні меншини. В чому ж особливість функціонування останніх? Скажімо, наявні у нас німецькі, шведські і українські лютерани. В основі такого поділу, лежить насамперед національно-культурна зорієнтованість і зв'язок з національно-культурними товариствами (союзами). Що ж відрізняє, наприклад, українських лютеран, що нині активно працюють над відновленням своєї Церкви, від німецьких. Передусім, це: 1) синтез релігійної і національної ідеї через активне включення у культурне, суспільне й духовне життя України, налагодження добрих взаємин з іншими конфесіями і Церквами, що діють на території України; 2) звернення до православного обряду та юліанського календаря, що, ймовірно, детерміноване греко-католицьким походженням засновників цієї Церкви та її північноамериканським корінням (німецькі лютерани значною мірою орієнтуються на Західний обряд); 3) курс на створення національної церкви, головною метою якої є пробудження духовності і національної свідомості українців [Див.: Українська Лютеранська Церква // Релігійна панорама. – 2003. - №2. – С.66-78]. Хоча варто зауважити, що в 2002 році в Статут Української Лютеранської Церкви були внесені зміни, які стосуються мови богослужіння, а саме – дозвіл на вжиток російської та німецької мови у богослужіннях. До цього богослужіння проводилися лише українською мовою [Синод Української лютеранської Церкви // Стяг. - 2002. - №2 – С. 5].

Ті релігійно-меншинні організації, що мають міцні, налагоджені зв'язки з релігією матірньої території, є менше, а то й взагалі неукраїноцентричні. Етнічні спільноти, контакти яких з україномовним оточенням зведені до мінімуму, продукують відносно замкнутий спосіб життя й будують «відносини між своїми членами майже виключно на

основі культурних традицій предків. Релігія відіграє при цьому роль важливого чинника усвідомлення ними власної ідентичності, а також слугує потужною поєднуючою ланкою з історичною батьківщиною, з якої надходить різноманітна допомога тощо... Зазначена тенденція..., обумовлює протиставлення різних культур і віросповідань, а відтак не сприяє консолідації Українського народу на засадах демократичної інтеграції національних і релігійних меншин в українське суспільство» [Здіорук С.І. Суспільно-релігійні відносини: виклики Україні ХХІ століття. - К., 2005. – С. 547-548]. Впливають на функціонування релігійних меншин і релігійні діячі, що приїждять з-за кордону. Багато рабинів і понад 50% священників РКЦ є іноземними громадянами, що теж не може не позначатися на діяльності меншин цих конфесій.. Активно надають гуманітарну допомогу міжнародні релігійні організації з Європейських країн, США, Канади та Ізраїлю.

Часто національні товариства слугують появі тих чи інших меншин в Україні. Так, наприклад, становлення ісламу в Криму відбувалося на основі етнічних принципів. Тому він і став стрижнем етноконсолідації кримськотатарського народу. Кримські татари використовують іслам як засіб етнічної інтеграції і самозахисту. З цією метою в тандемі мають працювати Духовне управління мусульман України і Меджліс. Причому, «аналіз причин розділення на початку 90-х років ХХ ст. мусульман України й формування трьох незалежних і конкуруючих між собою центрів дає підстави стверджувати, що в основі розділення лежать не релігійні (суніти – шиїти) чи політико-економічні, а саме етнічні (точніше – етноконфесійні) чинники. Тому можна говорити про кримськотатарську (ДУМК), татарську чи волзько-татарську (ДЦМУ), та емігрантську (ДУМУ) складову причину поділу мусульманського руху в Україні... Загалом тут можна виділити близько 40 етнічних груп – мусульман за віросповіданням» [Саган О. Іслам у контексті етноконсолідації кримських татар // Релігія і нація в суспільному житті України й світу. – К., 2006. – С. 139-140]. Серед них лише 7 мають понад 5 тис. своїх представників: кримські татари, волзькі татари, азербайджанці, узбеки, турки, араби і казахи. В грудні 2006 р. на конференції представників незалежних релігійних мусульманських громад в Києві було прийняте рішення про заснування Київського муфтіяту [Див.: Київський муфтіят // Релігійна панорама. – 2007. - № 3]. До нього увійшли переважно татарські мусульманські громади України (Львівська, Севастопольська, Запорізька, Полтавська, Миколаївська, Київська, Одеська, Симферопольська).

За даними Державного Комітету України у справах національностей і релігій на перше півріччя 2008 року більше тисячі

релігійних організацій в країні створено національними меншинами. Найбільшу частину з них створено послідовниками ісламу – 1138 організацій, іудаїзму – 290, Закарпатської (угорської) реформатської Церкви – 118, Німецької євангелічно-лютеранської Церкви – 40, Вірменської апостольської Церкви – 26 організація та ін. [Див.: Колодний А.М. Релігійна карта України на початок 2008 року // Релігійна панорама. – 2008.- №2. - С. 3-4 обкл.].

Відтак, релігійно-національні меншини постають в українському відроджувальному процесі здебільшого як відцентрова сила. А найбільш проукраїнськи національнозорієнтованими є релігійно-меншинні громади українських язичників (Громади Рідної української національної віри, Об'єднання синів і дочок України рідної української національної віри, Собор Рідної української віри, Незалежна громада Рідної віри, Об'єднання релігійних громад Рідновірів України, громади українських язичників та ін.). Волхвиня рідновірів Зореслава (Галина Лозко) вважає, що етнічною релігією українців є українське язичництво. Засновник РУНВіри Лев Силенко визначає Сім Законів Правильного Життя (Правильне мислення, Правильне хотіння, Правильне виконання, Правильне ставлення до себе, Правильне харчування, Правильна любов, Правильна віра) та сімнадцять Заповідей (Розумій і люби Бога по-рідному. Не поклоняйся чужоземним поняттям Бога. Самовдосконалюй розум, душу і тіло. Вір у себе. Люби родичів своїх. Виховуй дітей своїх у дусі Рідної віри. Шануй духовність предків своїх. Шануй свята Рідної Віри. Не само забувайся на чужині. Не обмовляй. Живи для добра Вітчизни. Будь правдивим свідком. Обороняй свої скарби і не привласнюй чужі. Не люби ворогів народу твого. Не лишай у біді приятеля твого. Не зневірюйся. Люби дітей свого і чужого народів), які виражають любов до своєї землі і свого народу. Київський рунвістський священник Мирослав Марченко відзначає: “Наша віра ґрунтується на науці, все у нас пов'язане з Сонцем, іншими космічними явищами та процесами. І саме тому вона має майбутнє, у нас виключені забобони. Наша віра – віра українців, патріотів Батьківщини” (<http://h.ua/story/45335/>).

Релігійна більшість ідентифікує себе як «ми» на протиположному меншинному «вони». Ця позитивна самоідентифікація пов'язана з негативною ідентифікацією будь-яких меншин (не лише релігійних). Відтак, відбувається формування не індивідуальної, а групової ідентичності за принципом «ми» - «вони». Релігійні меншини теж часто використовують цей принцип, але в протилежному варіанті. При цьому проблематичним є особистий релігійний вибір людини, бо це не заохочується ні релігійною більшістю, ні релігійною меншістю.

Феномен релігійних меншин в українському суспільстві активізував міжконфесійну конкуренцію в релігійному середовищі, особливо з боку релігійних більшостей, які виявляють упередженість, нетерпимість до релігійних меншин, а їх наявність і діяльність розцінюють як відступництво від правильної, істинної віри чи як анексію їх віросповідної території. В цьому контексті вони відкрито або завуальовано відстоюють тезу, що «немає потреби придумувати нових теорій, нових філософських систем, а треба визнати наймудрішу філософію православної теології про те, що світ, створений Богом, без Божого промислу розлетівся б, розсипався; що людина виконує свою місію найкраще тоді, коли слідує за програмою, поставленою Христом. Це – мудрість Божа, і ніякої іншої мудрості людина не знайшла і не знайде, бо більшої мудрості просто немає. Тисячолітні шукання, всупереч даного Христом Богом порядку, порядку нового, не дали результатів, і не дадуть, а індійсько-тибетські мудрості, експериментування душами – це все витівки лукавого і його слуг. Наша пострадянська «наука» й «освіта» веде до загибелі людства і самого світу» [Перший Всеукраїнський християнський конгрес // “Примирення – дар Божий, джерело нового життя”. Тексти виступів та доповідей. – К., 1999. – С.9)

Протоієрей Олексій Добош в доповіді “Сучасні культові новоутворення як релігійно-суспільна проблема”, виголошеній на регіональній конференції “Духовна безпека України” (Ковель, 23 січня 2007 року), висловив стурбованість успішним розвитком релігійно-меншинних організацій. Він твердив, що “секти добиваються успіху там, де не допрацьовує Церква”. Тому, на його думку, остання має скеровувати зусилля на роботу з кожною окремою людиною. “Чому сектантська група може створити ефект психологічної теплоти для своїх adeptів, а молода людина у храмі в більшості випадків стикається лише з бурчанням бабусь та ритуальним офіціозом? Ми парадоксально забули, що християнство – це спосіб життя”, – задає запитання і дає відповідь на нього священник. При цьому він захоплюється прийнятим 11 грудня 1997 року Австрійським парламентом законом, згідно якого юридичний статус релігійним меншинам може бути наданий після 10-річного випробувального терміну і при наявності не менше як 16 тисяч послідовників.

Нетерпимість щодо релігійних меншин, їх негативне сприйняття підсилюється матеріалами деяких ЗМІ, окремих громадських організацій та громадян і часто підкріплюється позицією представників владних структур, особливо тієї частини посадових осіб та політичних

сил, які пов'язують подальший духовний поступ українського суспільства лише з релігіями більшості.

Так, в Доповіді Міжнародної організації релігійної свободи в Державному департаменті США за 2006 рік щодо релігійної ситуації в Україні йдеться, що деякі місцеві чиновники іноді чинять перешкоди представникам релігійних меншин при реєстрації та придбанні чи оренді майна, мають місце поодинокі вияви антисемітських та антиісламських настроїв. Відзначимо, що хоч такі випадки є надто поодинокими на тлі частих антиукраїнських, українофобських проявів і тенденцій в діяльності окремих представників керівництва і мирян спільнот деякої релігійної більшості та деяких релігійних меншин, але ця проблема в Доповіді - свідомо чи несвідомо - чомусь не вперше залишається поза увагою. Проте слід визнати те, що при розгляді складних і конфліктних проблем міжконфесійних відносин і буття окремих конфесій суди, інтерпретуючи закон, не завжди сприяють релігійній свободі і часто стають на бік домінуючої конфесії. Процес повернення власності релігійним громадам ускладнюється внутрішнім суперництвом, яке спостерігається у середовищі християнської, іудейської та мусульманської конфесій.

Відомо, що у Збройних силах України інститут військових священиків офіційно відсутній. Однак військовослужбовці регулярно отримують доступ до релігійних відправ. У багатьох військових частинах є священики. В армії проводять православні богослужіння і широко використовують православну символіку. При цьому маємо явне ігнорування прав послідовників релігійних меншин, які хотіли б відвідувати богослужіння своєї конфесії, бачити і чути, якщо вже запрошують у військову частину служителів культу, й представника свого віровчення.

Така позиція релігійних більшостей, посадових осіб і відповідна громадська думка детермінують двоїсту тенденцію в функціонуванні релігійних меншин. Частина з них замикається, ізолюється від суспільних потреб і сконцентровує увагу на власних інтересах і проблемах. Інша ж частина, намагаючись віднайти і зайняти свою нішу в українському духовно-релігійному і культурному полі, шукає можливостей встановлення діалогу, порозуміння з представниками релігійних більшостей, суспільними інституціями, громадськими організаціями, політичними партіями і охоче йде при цьому на різні компроміси. При вирішенні суперечок в релігійному житті важливу роль відіграють Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій, Конференція представників християнських церков України та Рада Євангельських протестантських церков. Проте переважна частина

релігійно-меншинних організацій не мають можливості брати участь у функціонуванні цих організацій. Вони чомусь із волі своїх засновників стали закритими, що актуалізує питання утворення Всеукраїнської Ради релігійних меншин України.

Оскільки релігійні меншини знаходяться в нерівному стані щодо релігійних більшостей і постійно відчують тиск з боку останніх, то значну роль в збереженні її життєспроможності відіграє їх лідер, його індивідуально-психологічні особливості, соціальні характеристики, активність і настирливість в обстоюванні прав своєї спільноти, здатність до харизматичної легітимації його особи. Від особистісних якостей лідера релігійної меншини прямопропорційно залежить траєкторія її руху в суспільному просторі і часі та здатність переходу в цих координатах в іншу якісну категорію — релігійну більшість або ж в стан її функціональної більшості.

Ситуація в релігійно-меншинному бутті порівняно з першою половиною 90-х років минулого століття нині стабілізувалася. Цьому сприяли, з одного боку, намагання релігійних меншин зайняти своє місце в релігійному просторі України, а з іншого — негативні тенденції в процесах національно-культурного відродження, зокрема спад цих відроджувальних процесів, який особливо помітним став останнім часом, коли зниження рівня протистояння релігійних об'єднань і конфронтаційного способу мислення детермінувалося екстраполяцією протистояння **“ми - вони”**, переміщенням поділу на **“своїх”** і **“чужих”** з релігійної в політичну площину. При цьому політична активність меншинних релігійних організацій корелює з їх включеністю у національно-духовне життя українців (УГКЦ) чи національних меншин (кримські татари, іудеї). «Чим глибше таке занурення — тим активніша участь конфесії у політичних процесах країни... Відсутність прив'язки до національної культури (римо-католики, неорелігії) чи малочисельність вірних (вірменські, караїмські, язичницькі та інші громади) не дозволяє виділити якусь особливу політичну позицію цих релігійних напрямів, оскільки їх влаштовують задекларовані українським законодавством базові принципи свободи совісті...» [Саган О. Релігійний чинник у виборах Президента України // Релігійна панорама. Спецвипуск 2006 року. — К., 2006. — С. 80].

В Україні спостерігається стійка тенденція збільшення чисельності релігійно-національних меншин мусульман та іудеїв, розвивається релігійно-культурне життя інших національних меншин (Закарпатська реформатська церква, Німецька євангелічно-лютеранська церква, Вірменська апостольська церква та ін.). Мають

свої релігійні організації корейці, караїми, кримчаки, шведи, корейці, грузини, болгари та представники інших народів, що проживають в Україні.

Низький рівень правового забезпечення і навіть незначне обмеження релігійної свободи меншин у свою чергу детермінують тенденцію до їх суспільної ізоляції, консервують їх духовно-культурне життя, відриваючи його від духовного і культурного поступу всього суспільства і в такий спосіб повертають релігійну меншину до зародкового її стану – генетичного зв'язку з етнічними ідентичностями. Це в перспективі призводить до її функціонального колапсу. Релігійна меншина, намагаючись з нього вийти, може провокувати конфлікти в суспільстві. На думку О. Уткіна «функціонування конфесійних утворень національних меншин (угорці-реформати, євреї-іудеї, вірмени-григоріанці і т. ін.) – характерна риса соціально-політичної обстановки в регіонах... Церкви національних меншин нормалізують свою діяльність при наявності і послідовному виконанні сучасної за змістом і формою державної національної та церковної політики, реалізації соціально-економічних програм розвитку держави і регіонів... Нерозв'язані соціально-економічні питання, непомірна централізація влади з обмеженням прав регіонів трансформують проблеми конфесій та національних меншин у політичні. Тому активнішими стають дії відцентрових сил. У своїх інтересах вони здійснюють акції, що відповідають прагненням етнічних меншин отримати більші права і свободи, автономії, освячені авторитетом церкви. Все це дестабілізує соціально-політичну обстановку...» [Уткін О. Етнічні меншинами та їх церкви як фактор соціально-політичної стабільності // Екуменізм і проблеми міжконфесійних відносин. – К., 2001. – С.260-261]. Тому, на нашу думку, щоб протистояти таким негативним тенденціям держава і місцеві органи влади намагаються вирішувати проблемні питання релігійного буття. Так, у 2006 році повернено 8 православних храмів у Харківській області, костел Святого Іоана в Житомирі, резиденцію римо-католицького митрополита у Львові, Німецьку лютеранську церкву в Одесі, синагоги у Луцьку й Сумах, на користь РПЦ закордонної вирішена суперечка довкола права власності на церкву Святої Трійці в Одесі, місцева влада в Меджибожі сприяє місцевій єврейській громаді будувати нову синагогу та готель для прийому паломників-хасидів, вирішується питання прийому хасидів і в Умані.

Залежно від вибору шляхів функціонування релігійні меншини можуть бути як рецесивними (здійснюють слабкий, незначний вплив на характер, рівень, ступінь, динаміку релігійності), так і

домінантними (значно впливають на формування і зміни в усталеному релігійному комплексі, а відтак – детермінують негативи в системі релігійних відносин, вносять деструкцію або ж реконструкцію в релігійне середовище, нав'язують, диктують свій вибір моделі релігії, ініціюють створення в масовій свідомості образу «ворога своєї віри» тощо). На нашу думку, в українському релігійному полі все помітнішим стає таке явище як **меншини в меншині**. Цей термін згадано в Рекомендації 1201 Парламентської Асамблеї Ради Європи 1993 року. Релігійну суть меншини в меншині можна пояснити так: це - релігійні організації, що є формально представниками релігійної більшості (в масштабах країни), але в окремих частинах цієї ж країни відчують незручності, незахищеність, притаманні ситуаціям релігійних меншин. Прикладом цьому є тенденція до домінування на сході України УПЦ МП, а на заході – УГКЦ, що зрештою спричинює існування інших релігійних спільнот в цих регіонах в статусі меншин.

Таким чином, відносини релігійних меншин з релігійною більшістю в сучасній Україні спрямовані одновекторно. Остання вбачає в релігійних меншинах конкурента, який потенційно може зайняти її місце або ж відібрати до себе її послідовників. Відтак її стратегія спрямована на локалізацію, нівеляцію, а то й нейтралізацію діяльності релігійних меншин, які, у свою чергу, намагаються вибудувати механізми формування зв'язків, взаємодій, опосередкувань з релігійною більшістю для зміцнення свого становища і позитивної перспективи розвитку. Ці механізми можуть мати як конструктивний (підтримка державних програм, загальнонаціональних ідей, соціальне служіння, міжрелігійний, міжкультурний, міжнаціональний діалог в процесі побудови громадянського суспільства, участь в розробці й реалізації заходів щодо розв'язання глобальних проблем, сприяння підвищенню рівня суспільної моралі та індивідуальної моральності тощо), так і деструктивний характер (самоізоляція, заглиблення у світ власного буття і байдужість до суспільних процесів, нетерпимість, агресивність та агресія до інаковірних, антидержавна, антисуспільна, антиукраїнська діяльність тощо), а, відповідно до цього, постають і своєрідні суспільні наслідки. Якими будуть останні, покаже майбутнє. Але, безперечно, характер цього типу відносин безпосередньо залежатиме від правового забезпечення свободи совісті та релігійної свободи взагалі і свободи релігійних меншин зокрема.